

„ARHIVSKA VOJNA KRAJINA“ – TERRA INCOGNITA

S obzirom na razvoje u suvremenoj historiografiji, može li se nešto novo učiniti s arhivskim gradivom vojnokrajiske provenijencije koje je dostupno (u RH)?

Historiografska istraživanja o temi Vojne krajine danas su sve razvijenija i slojevitija; studije koje nastaju radom domaćih (i stranih) povjesničara teorijski i interpretativno sve su suvremenije. Pri tome se sve mogu pozvati na korpus vrijednih pionirskih radova koji su utrli put današnjim istraživačima. Pitanje se, doduše, ne odnosi na to koliko su istraženi izvori na kojima se temelje te studije, nego koliko je zapravo istraženo sve gradivo dostupno u arhivima. Iskustva autora ovog rada pokazala su kako još uvijek postoji mnogo pisanih izvora koji su ostali skriveni od očiju istraživača. Namjera je prikazati što je sve moguće u okviru povijesne znanosti učiniti s takvim pisanim izvorima na temelju jednog recentnog kritičkog izdanja izvora iz Slavonske krajine s početka 19. stoljeća i to kontrapostirati arhivističkoj perspektivi, odnosno taksativnom popisu dostupnog sredenog i popisanog arhivskoga gradiva vojnokrajiske provenijencije u RH koje se također može podvrgnuti takvoj analizi.

Ključne riječi: (Hrvatsko-slavonska) Vojna krajina, historiografija, pisani izvori, kritička izdanja, arhivi, knjižnice i muzeji, fondovi vojnokrajiske provenijencije, arhivistika

1. Uvodno – (ne)istraženost u okviru svjetske (i hrvatske) historiografije

Svaki zainteresiran i informiran povjesničar bez mnogo razmišljanja složit će se kako je povijest Vojne krajine nepresušna tema koja se uvijek vraća i zaokuplja generacije istraživača i entuzijasta bez obzira na stanje istraženosti (i to ne samo u državama koje danas postoje na području nekadašnje Habsburške Monarhije). Također, svaki student povijesti koji se bavi hrvatskim ranonovovjekovljem i modernom, pa i suvremenom poviješću „ovih“¹ prostora, neizbježno će se susresti s temom Vojne krajine.

Međutim, pri iznošenju takvih općenitih stavova svaki će iskusniji istraživač vrlo brzo istaknuti da je Vojna krajina tema koja iziskuje pristup iz različitih pravaca, odnosno definiranje brojnih podtema. Neki će sigurno reći da se nove podteme svaki dan pronalaze, pogotovo oni koji su toj problematici skloni pristupiti inter- ili transdisciplinarno.

Drugim riječima, kad izgovorimo riječi „Vojna krajina“, prva intradisciplinarna asocijacija koja nam pada na um jest, tradicionalno, vojna povijest. No, danas je situacija takva da ona već dugo nije jedina poddisciplina unutar povijesne znanosti koja se bavi Vojnom krajinom. I to bez obzira na činjenicu da se s teorijske i metodološke strane u historijskoj znanosti sve više afirmiraju istraživanja temeljena na postavkama alternativnih i relativno

¹ Ironijom povijesne sudbine, područje nekadašnje granice je nakon Prvog svjetskog rata praktički „sjeklo“ sjeverne predjele novonastale Kraljevine SHS, ali tako da je zapravo spajalo nekad razdvojene krajeve.

novih epistemoloških perspektiva izvedenih iz revizije uloge kulture u humanističkim i društvenim znanostima poput, primjerice, postkolonijalizma ili poststrukturalizma. Nekada slabo propusne transdisciplinarne granice tako su znatno otvorenije pozitivnim inter- ili transdisciplinarnim utjecajima. Ekohistorijski, imagološki i mikrohistorijski pristupi, *border* ili *area studies* postali su vrlo utjecajne teorijske i metodološke paradigme u istraživanjima Vojne krajine, kako u međunarodnom tako i u domaćem kontekstu.

Kada se uzmu u obzir strane historiografije, stječe se suprotan dojam. Ovo je paradoksalno i dobro se vidi u djelima angloameričkih autora,² čije historiografije uvelike predvode u razvoju i afirmiranju spomenutih novih paradigmi. Tako se recentne monografije povjesničara poput Richarda Bassetta³ ili Alfreda J. Riebera⁴ problematike Vojne krajine dotiču uglavnom posredno. Čak je i novitet poput Bassettove monografije sintetski i interpretativno realiziran kao klasičan vojno-politički pregled povijesti Carske i kraljevske vojske. Tako se Vojna krajina izričito spominje samo u kraćim odlomcima koji su vezani uz njezine početke u 16. stoljeću,⁵ proširenja na Istok nakon Velikog turskog rata⁶ te ukidanja u drugoj polovini 19. stoljeća.⁷ Dakle, najopćenitije obavijesti koje domaćem čitaocu nisu novost. S druge strane, Rieber donosi složeniju te teorijski i metodološki suvremeniju komparativnohistorijsku studiju granica (*Border Studies*)⁸ kao propusnih zona koje su povezivale velike multinacionalne imperije u ranom novom vijeku diljem Euroazije te time kontinuirano utjecale na njihove unutrašnje strukture i vladajuće ideologije.⁹ Međutim, iako zanimljivo koncipirana, ova studija zasniva se uglavnom na sekundarnoj literaturi, a habsburška Vojna krajina samo je jedan od primjera na kojima autor razrađuje studiju.

Može se reći da klasici Gunthera E. Rothenberga¹⁰ još nisu nadmašeni kad je riječ o fokusiranom istraživanju problematike (Hrvatsko-slavonske) Vojne krajine (barem izvan hrvatskoga, mađarskoga i njemačkoga govornog područja). No, važno je napomenuti da se ovdje ipak radi o klasičnim vojnopovijesnim studijama; njihova je vrijednost i u tome što se velikim dijelom temelje na istraživanju izvora (objavljenih i neobjavljenih) u relevantnim arhivima država sljednica Austro-Ugarske (uz rezervu da je ipak riječ o starijim djelima).¹¹

Autori s njemačkoga govornog područja relevantniji su, pogotovo Austrijanci. S jedne su strane suvremeniji, pristup im je slojevitiji i istražuju specifične (pod)teme, a s druge,

² Ovdje se uzimaju kao mjerodavni jer ih najmanje sputavaju jezične barijere, zbog kojih slabije znamo o tome što pišu npr. Rumunji o temi Vojne krajine.

³ Richard Bassett, *For God and Kaiser. The Imperial Austrian Army, 1619-1918*, New Haven 2016.

⁴ Alfred J. Rieber, *The struggle for the Eurasian borderlands: from the rise of early modern empires to the end of the First World War*, New York 2014.

⁵ Bassett, *For God and Kaiser*, 27; 40.

⁶ Ibid., 60.

⁷ Ibid., 371.

⁸ Zrinka Blažević, „Istraživanje vojnokrajiske povijesti iz perspektive ‘studija granica’: mogućnosti i ograničenja“, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Stanko Andrić – Robert Skenderović, Slavonski Brod 2017, 59, 61.

⁹ Rieber, *The struggle for Eurasian borderlands*, 615-616.

¹⁰ Gunther E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana 1960; Isti, *The Austrian Military Border in Croatia, 1740-1880: a Study of an Imperial Institution*, Chicago 1966.

¹¹ Isti, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, 128-135; Isti, *The Austrian Military Border in Croatia, 1740-1880*, 197-200.

nerijetko ih se prevodi na hrvatski te su i sami dosta aktivni u hrvatskoj historiografiji (iako preferiraju pisati na engleskom). Dobar je primjer Karl Kaser, čije studije o problematici kućnih zadruga u Vojnoj krajini još svakako predstavljaju relevantnu referentnu literaturu.¹²

No, ovdje se govori o zemljama na koje se Vojna krajina nije protezala i na čiju prošlost i sadašnjost (pa i budućnost) nije ostavila toliki utjecaj. Uzevši sve navedeno u obzir, postavlja se pitanje mogu li nacionalne historiografije država na području kojih se Vojna krajina protezala (i onih smještenih nasuprot, kao u slučaju Bosne, odnosno osmanskog serhata¹³) ponuditi nešto novo što bi dodatno iznijansiralo „priču“? I, možda još važnije, kako bi to bilo moguće? Imajući to na umu, uzmimo kao primjer hrvatsku historiografiju i njezina dosadašnja postignuća te ih zatim stavimo u drugu perspektivu: koliko je zapravo danas dostupnoga gradiva Vojne krajine uopće istraženo (te što to potencijalno znači za daljnje napore)?

2. Hrvatska historiografija: produkcija o temi Vojne krajine – trenutno stanje

Teza da nacionalne historiografije mogu ponuditi nešto novo o Vojnoj krajini drži vodu kad uzmemo u obzir domaću produkciju o danoj temi, čak i bez prevelikog zahtjeva u kvalitativna razmatranja njezina recentnog razvoja u Hrvatskoj. Bez obzira na to što (naizgled) jenjava zanimanje za Vojnu krajinu kao temu te (kvantitativno) opada produkcija, mišljenje je autora ovih redaka kako je ona zapravo postala kvalitativno bolja u recentnim godinama.¹⁴

Riječ je, po svoj prilici, o sasvim logičnom razvoju. Nekoliko generacija povjesničara sa zdravim interesom za vojnokrajiske teme već je stasalo, a nove također stupaju na scenu. Korpus radova i monografija koji su objavljeni u Hrvatskoj u posljednjih je pola stoljeća pozamašan i predstavlja solidnu bazu na kojoj se mogu osnivati nova istraživanja (48 knjiga i 353 članaka koji sadrže sveukupno 20.509 stranica teksta).¹⁵

Glede recentne produkcije, ona je u analitičkom i interpretativnom smislu također sve slojevitija i razgranatija.¹⁶ Pišu se analize napisa u digitaliziranim engleskim novinama (dostupnima na Internetu¹⁷) iz vremena o podvizima ličkih graničara u Ratu za austrijsko nasljeđe ili, pak, članci o mikrohistorijskim temama *par excellence*, poput razvoja pri-

¹² Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik 1 – Rana krajiška društva (1545 – 1745.)*, preveo Josip Brkić, Zagreb 1997; Isti, *Slobodan seljak i vojnik 2 – Povojačeno društvo (1754 – 1881.)*, preveo Josip Brkić, Zagreb 1997.

¹³ Elma Korić, „Stepen izučenosti rubnog pojasa osmanskog serhata u Bosni naspram Habsburških vojnih krajina Hrvatske i Slavonske na temelju osmanskih izvora do kraja 16. stoljeća u dosadašnjoj bosansko-hercegovačkoj historiografiji“, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, 103-104.

¹⁴ Kaser, „Historiography of the Military Border: old and new challenges“, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, 22-24.

¹⁵ Alexander Buczynski, „Trendovi u historiografiji o Vojnoj krajini u Hrvatskoj poslije 1959.“, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, 225-226. Pri tome je selekcija izvršena uzimanjem u obzir radova relevantnih za izbor u viša znanstvena zvanja.

¹⁶ Ibid., 233.

¹⁷ Juraj Balić, „In her Majesty's Service: Newspaper Reports on the Lycanian Grenzer during the War of the Austrian Succession (1740-1748)“, *Povijesni prilozi*, 54, 2018, 287.

maljstva u Slavonskom Brodu tijekom 19. stoljeća (koji se također temelje na analizama izvora, u ovom slučaju matičnih knjiga u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu).¹⁸ Pored tih radova, jednostavnom pretragom pojma „Vojna krajina“ na Portalu znanstvenih časopisa RH (poznatijem pod nazivom *Hrčak*) vrlo se brzo može doći do brojnih recentnih članaka autorâ kao što su Nataša Štefanec, Aleksandar Buczynski, Zlatko Kudelić, Hrvoje Petrić ili Marko Šarić, a koji su pisani s aspekta ekohistorije, kulturne povijesti itd. i temeljeni na analizi izvora.

Sve u svemu, razvidne su tekovine upotrebe novih teorijskih i metodoloških pristupa. Međutim, ono što je neizostavno pri svakom od spomenutih (i u većini nespomenutih primjera) jest rad na povijesnim izvorima koji je temelj povjesničarskog „posla“. Ti novi pristupi omogućuju svojevrsan „povratak povijesnim vrelima“¹⁹ u novom stilu, što svakako može pridonijeti podizanju relevantnosti hrvatske historiografije (i produkcije o temi Vojne krajine) najprije unutar hrvatskog društva, a onda i u svjetskoj znanstvenoj javnosti.

3. O izvorima u Hrvatskoj – kratka (povjesničarska) case study

Autor ovih redaka (u neku ruku i između njih) nadalje iznosi osobni historijat bavljenja Vojnom krajinom kao temom. Logično, ono što je počelo u vrijeme studiranja povijesti još (subjektivno daleke i objektivno bliske) 2008. godine nastavlja se i danas, kad se autor gradivom Vojne krajine bavi u svojstvu arhivista. Međutim, to nije glavna nit koja će se provlačiti tekstem.

Namjera je demonstrirati što se zapravo može učiniti s izvorima ako ih se profesionalno analizira uzimanjem u obzir novih teorijskih i metodoloških pristupa. Zatim će se ponuditi transdisciplinarna, arhivistička perspektiva, koja će dati uvid u to koliko takvih izvora zapravo još ima (uz nadu da će to potaknuti istraživače da ih uzmu u ruke).

Počnimo jednostavnim pitanjem. Što je danas ostalo, u materijalnom smislu, iza Vojne krajine, osim muzejskih izložaka, fortifikacija, raznih građevina i sl.? Pisana baština. Iz nje se može doći do saznanja o raznim aspektima postojanja Vojne krajine, i u dugom trajanju i u jednom trenutku, na razini cijele tadašnje Habsburške Monarhije ili omanjeg sela, bilo u današnjoj Slavoniji, Vojvodini ili Banatu. Pisana se baština, uglavnom, čuva u arhivima, iako je ima i u muzejima i knjižnicama. U ovom će se slučaju, u ilustrativne svrhe, za potrebe ovoga rada uzeti primjer jedne knjige iz Slavonske krajine iz 1823. – 1824. godine.

Konkretno, radi se o knjizi tzv. protokola s dnevnim i tjednim zapovijedima (*Befehls Protocoll*) 6. (Babogredske) satnije, 7. Graničarske pješake regimente (Slavonski Brod) iz 1823. i 1824. godine koja se danas čuva u Zavičajnom muzeju Stjepana Grubera u Županji.²⁰ Sâm je tekst protokola (uglavnom) pisan kurzivnim latiničnim pismom, i to na lokalnom narječju hrvatskog jezika s početka 19. stoljeća, što je svakako zanimljivo s obzirom na to da je u Vojnoj krajini tada bila norma da se i časničke, pa i dočasničke

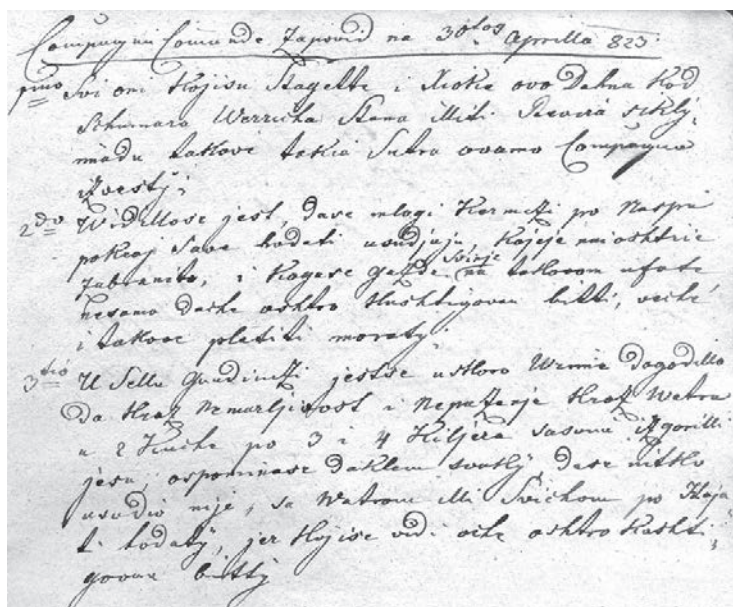
¹⁸ Vesna Ćosić – Stella Fatović-Ferenčić – Blaženka Miškić, „O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću“, *Acta medico-historica Adriatica*, 13/2, 2015, 308-309.

¹⁹ Buczynski, „Trendovi u historiografiji“, 237-238.

²⁰ Zavičajni muzej Stjepan Gruber – Županja (dalje: ZMSG – Žu.), Gradivo o Vojnoj krajini, *Befehls-protocoll der Babingreder Kompanie 1823.-1824.*

kadrove lokalnog podrijetla školuje na njemačkom. Kako ovo pogotovo vrijedi za profesionalne administrativne kadrove, tzv. upravne časnike (*Verwaltungs-offizieren*),²¹ time je ova knjiga još zanimljivija.

Potencijali su ovakvog izvora iskusnom oku očiti nakon letimičnog pregleda sadržaja. Jasno je da može, primjerice, koristiti zainteresiranima za lingvistička, paleografska, etnografska, ekohistorijska ili istraživanja svakodnevce graničara, ali i laiku usmjerenom na jednostavnije narative zavičajne povijesti ili pronalaženje svojih predaka. U svakom slučaju, materijala za opsežnu mikrohistorijsku studiju ima mnogo, kao što se vidi i na priloženom primjeru iz originalnog teksta (i pratećem transliteriranom tekstu iz kritičkog izdanja).

Sl. 1. Primjer iz teksta, Befehls Protocoll, 53.²²

„Compagnie-Commande Zapovid na 30to Aprilla 1823.

1mo Svi oni kojisu Stagetete (letva za ogradu, štaketa, op. a.) i Xioke (gredica za spajanje rogova na krovu, letva, op. a.) ovo Dahna kod Schumara Werricha Stana illiti Revira sikly imadu takovi takia Sutra ovamo Compagnie izvesty.
2do Widillose jest, dase mlogi Krmczy po Nas[al]pu pokraj Save hodati usudjuju, kojeje naioštrie zabranito, i kogase Gazde Svinje na takovom ufate nesamo dache oshtro Kashtigovan (kažnjen, op. a.) bitti, veche i takove platiti moraty.

²¹ Drago Roksandić – Luka Jakopčić (ur.), *Zapovidi Babogredske kompanije 1823.-1824. godine*, Zagreb – Babina Greda – Županja 2017, XI-XII (predgovor).

²² ZMSG – Žu., *Gradivo o Vojnoj krajini, Befehls-protocoll der Babingreder Kompanie 1823.-1824.*, 53 (digitaliziran originalni tekst).

*3tio U Sellu Gundinczi jestse u skoro Wrime dogodillo
da kroz Nemarljivost i Nepazenje kroz Watru
2 Kuche po 3 i 4 Kiljera (mala soba odvojena od središnje prostorije, op. a.)
sasvim izgorilli
jesu; ospominase daklem svaky, dase nitko
usudio nije, sa Watrom ili Svichom po Hajati (tur. komorica, pojata, šupa, op.a.)
hodaty, jer kojise vidi oche oshtro Kastigovan bitty.*²³

Zahvaljujući tome, potencijal izvora brzo je prepoznat netom nakon što je završena digitalizacija u Županji i nakon što su snimke predočene profesoru Roksandiću. Naposljetku je (2015.) pokrenut i projekt „Zapovida se!“, koji je nakon dvije godine kontinuiranog napora nekolicine povjesničara pod vodstvom prof. Roksandića (kolegice Martine Draganić, kolegâ Tomislava Habdije i Luke Jakopčića te autora ovih redaka) rezultirao kritičkim izdanjem spomenute knjige protokola (sitan dio plodova tog rada prezentiran je na prethodnoj stranici).²⁴

Ne ulazeći u detalje sadržaja (što ovdje i nije namjera), dovoljno je reći kako su, povrh pomno priređene transliteracije 376 stranica²⁵ originalnog teksta, pripremljeni i iscrpni prilozi (rječnik manje poznatih i nepoznatih izraza i pojmova, kazalo s ubikacijama geografskih pojmova, kazalo imena te slikovni prilozi),²⁶ uz uobičajene ostale dodatke.

Bez daljnega, riječ je dobrom primjeru što sve povijesna znanost i njene metode pružaju kad ih se primijeni na ovakvom izvoru; s jednom knjigom učinjeno je zaista mnogo. Međutim, rad na njoj iziskivao je kontinuirane napore tima sastavljenog od 5 povjesničara tijekom dvije godine prije nego što je kritičko izdanje ugledalo svjetlo dana (a i znatno većeg broja autoru nepoznatih ljudi koji su posredno pridonijeli realizaciji cijelog projekta). Krajnji je rezultat djelo koje je u skladu sa standardima struke i koje će predstavljati referentnu literaturu za istraživanja problematike Vojne krajine u njezinim raznoraznim aspektima u akademskoj javnosti (ali i izvan nje). Cilj je projekta ostvaren; struka je dala mikrohistorijski uvid u povijest (dijela) Vojne krajine, ali koji opet upotpunjuje i nijansira sliku povijesti Vojne krajine u cjelini, a time i šire regionalne i europske povijesti.

No, riječ je o samo *jednoj* obrađenoj knjizi, dok je u pisarnicama satnija graničarskih regimenti nastajalo ne manje od 46 (!) različitih vrsta zapisnika, odnosno protokola,²⁷ koji su evidentirali svakodnevnu „operativu“ satnije.

²³ Roksandić – Jakopčić (ur.), *Zapovidi*, 24 (transliterirani tekst); 134, 135, 141, 143 (objašnjenja manje poznatih i nepoznatih pojmova u citiranom transliteriranom tekstu).

²⁴ *Ibid.*, VII-VIII (predgovor).

²⁵ *Ibid.*, 1-127.

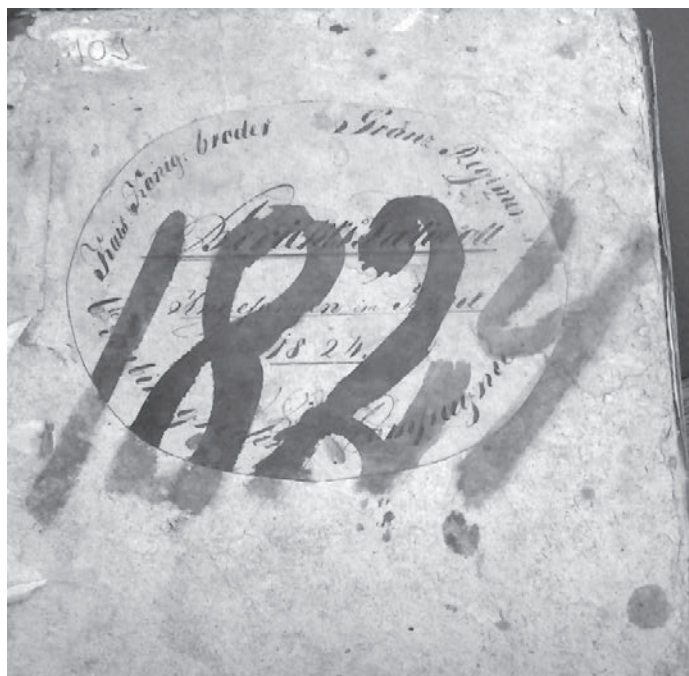
²⁶ *Ibid.*, 128-143 (Rječnik manje poznatih i nepoznatih izraza i pojmova, prir. Luka Jakopčić); 144-159 (Kazalo i ubikacije geografskih pojmova, prir. Vedran Muić); 160-171 (Kazalo imena, prir. Martina Draganić); 173-188 (Slikovni prilozi, prir. Luka Jakopčić).

²⁷ *Ibid.*, X (predgovor); Danijela Marjanić – Milan Pojić, *Sumarni inventar arhivskoga fonda HR-HDA-451. Satnija u Babinoj Gredi. (1747.-1873.)*, Zagreb 2006, 6.

4. O izvorima u Hrvatskoj – duga (arhivistička) case study

Latinska izreka kaže: „Knjige imaju vlastitu sudbinu“ (*Habent sua fata libelli*), a to se svakako može reći za *Befehls Protocoll* iz Županje. Kako je već istaknuto, riječ je o samo jednom zapisniku, i to jedne vrste. U svim satnijama graničarskih regimenti u cijeloj Vojnoj krajini nastalo je nebrojeno tih zapisnika i još mnogo više njih od ostalih 45 vrsta. Međutim, ova je knjiga jedinstvena i po tome što je jedina ostala u svom domicilu (ili barem blizu njega). Sve preostalo sačuvano gradivo satnije u Babinoj Gredi od 1960. nalazi se u Hrvatskome državnom arhivu, a potpuno je arhivistički sređeno i opisano 2006.²⁸

Ova činjenica početno nije bila poznata istraživačkom timu projekta „Zapovida se!“. Zapravo, autor ovih redaka postao je svjestan toga tek pukim slučajem, započinjući pripravnštvo u Hrvatskom državnom arhivu kad je projekt već bio dobrano odmaknuo. Pomnim uvidom u arhivsko gradivo Babogredske satnije (motiviranim jednostavnom radoznalošću) uočena je praznina u nizu zapisnika tjednih zapovijedi, i to upravo za godine 1823. i 1824. koje se nalaze u knjizi u Županji. Knjiga br. 71 u fondu završava upravo tamo gdje knjiga u Županji počinje, dok knjiga br. 72 počinje tamo gdje prije spomenuta završava.²⁹

Sl. 2. Jedna od knjiga (br. 109) koje se čuvaju u HDA-u u sklopu fonda 451, koja dijeli brojne specifičnosti sa zapisnikom u Županji, a dobro je očuvana; riječ je o zapisniku izvješća o izvršenim pukovnijskim zapovijedima iz 1824. (*Berichts protocoll*)³⁰

²⁸ Ibid., 5-6.

²⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), HR-HDA 451, Satnija u Babinoj Gredi (dalje: SBC), Vojni odsjek – Zapovijedi, knjige 71 i 72.

Daljnijim istraživanjem utvrđeno je da brojne knjige iz fonda 451 također dijele jezične i druge specifičnosti s onom u Županji (primjerice, cijeli niz zapisnika dnevnih/tjednih zapovijedi nastalih od 1810. do 1869. na hrvatskom je, kao i manji broj zapisnika izvješća o izvršenim pukovnijskim zapovijedima te knjiga šumskih uredbi).³¹ Međutim, ovo je samo manji dio gradiva u veoma pozamašnom fondu. Naime, u HDA-u čuva se sveukupno 730 knjiga i 192 kutije arhivskoga gradiva nekadašnje Babogredske satnije!³² Naravno, ne može se očekivati da baš svaka knjiga ili svežanj spisa u fondu daje tako indikativan i osebujan (da se ne kaže – životan) uvid u svakodnevicu u Vojnoj krajini kako to čini knjiga zapisnika u Županji. Međutim, takvoga gradiva svakako još ima, bez daljnjega. Za početak, u HDA-u postoje i brojni drugi fondovi vojnokrajiske provenijencije koji su zanimljivi u ovom smislu.

Idući logičan korak bila je provjera količine drugoga gradiva koje je također istraživački relevantno. Rezultati su zanimljivi. Naime, kratka pretraga po obavijesnim pomagalima brzo je otkrila da, primjerice, zapisnikâ koji dijele posebnosti s onim u Županji ima više u različitim fondovima. Najindikativniji je primjer nekoliko knjiga zapisnika tjednih zapovijedi Brodske graničarske pukovnije (*Slawonisches Befehls Protocoll*), nastalih od 1813. do 1850., koje su sve pisane sličnim pismom i jezikom kao i knjiga u Županji.³³

Neke od ovih knjiga doimaju se i zanimljivijima od zapisnika zapovijedi iz Županje koja je obrađena u kritičkom izdanju. Primjerice, knjige br. 202 – 203 iz fonda Brodske pukovnije pokrivaju razdoblje od 1846. do 1850.³⁴ Za ove godine ne treba pretjerano objašnjavati zašto bi mogle biti zanimljivije od perioda 1823. – 1824. jer su postrojbe iz Vojne krajine bile uključene i u Jelačićev pohod na Mađarsku te gušenje pobune u Beču,³⁵ kao i u mnoga previranja u lokalnim razmjerima, sve do zavodaženja neoapsolutizma od strane Dvora.

Svakom iskusnijem istraživaču jasno je da se s tim gradivom može učiniti mnogo. Ipak, ako je suditi po internim evidencijama o korištenju gradivom iz HDA (koje autor ovdje nije u mogućnosti iznositi), gradivo Vojne krajine zapravo se i ne istražuje mnogo, što je svakako nerazmjerno u odnosu na dostupne količine. Međutim, sasvim je drugo pitanje koliko je domaća znanstvena javnost uopće upoznata s postojanjem ovog bogatog i vrijednog korpusa?

³⁰ Ibid., knjiga 109.

³¹ Marjanić – Pojić, *Sumarni inventar*, 12 (knjige 67-100 – *Befehls Protocoll*; knjiga 101 – *Berichts Protocoll*); 21 (knjiga 403 – šumske uredbi).

³² Ibid., 4.

³³ Marjanić, *Sumarni inventar arhivskoga fonda HR-HDA-445. Brodska graničarska pukovnja (1747.-1873.)*, Zagreb 2001, 54.

³⁴ HDA, HR-HDA 445, Brodska graničarska pukovnja (dalje: BGP), Satnija u Vinkovcima br. 9, knjiga 203. (studenj 1848. – prosinac 1850.)

³⁵ Ovdje je pogotovo indikativan fond koji sadrži vojno-operacijske spise bana Jelačića, a koji je tek recentno sređen i opisan u potpunosti; v. Marjanić, *Sumarni inventar fonda HR-HDA-463. Vojno-operacijski spisi Bana Josipa Jelačića 1848.-1849.*, Zagreb 2017.

Winkowze dne 25. Novembra 1848.
 Slideche ljudstvo koje je za 4^{ti} Land Ba[taill]on
 zapisano, imade u doshasti csetwertak
 na 3[0]tog owoga do pol Dana owde kod Com-
 panie na ferlezu (na „ostanku“; od njem. verlassen = ostaviti, op. a.) brez falinke
 bitti
 gdiche takowo sutra dan u Petak Revisiu
 pasiraty (proći, op. a.) imati i takia se odavde csim
 Revisiu progju i Zakletwu poloxe (polože, op. a.)
 kuchise natrag powratiti hoche.⁴³⁷

Sl. 3. Izvadak iz knjige br. 203 satnije u Vinkovcima od 25. XI. 1848.; pismo i jezik slični su onima u zapisniku iz Županje. Muškarce zrele za službu poziva se na postroj na kojem će prisegnuti vladaru (transliteracija niže).³⁶ S obzirom na kriznu situaciju u Monarhiji, ne bi začudilo da su zaprisegnuti bili i mlađi od propisane dobi za stupanje u vojnu službu (Mađarska je revolucija u punom jeku, iako je doživjela svoj prvi veći poraz kod Scwechata blizu Beča 30. listopada 1848., dobrim dijelom zahvaljujući i Jelačićevim graničarima).

„Winkowze dne 25tog November 1848.

Slideche ljudstvo koje je za 4ti Land Ba[taill]on (bojna zadnje linije s regrutima, op. a.)

zapisano, imade u doshasti csetwertak

na 3[0]tog owoga do pol Dana owde kod Com-

panie na ferlezu (na „ostanku“; od njem. verlassen = ostaviti, op. a.) brez falinke

bitti

gdiche takowo sutra dan u Petak Revisiu

pasiraty (proći, op. a.) imati i takia se odavde csim

Revisiu progju i Zakletwu poloxe (polože, op. a.)

kuchise natrag powratiti hoche.⁴³⁷

Retrospektivno gledajući iz pozicije arhivista, autoru ovih redaka, dok se tim gradivom bavio kao student povijesti, neizmjereno bi bio pomogao taksativan pregled gradiva vojnokraj-
 ške provenijencije dostupnog u HDA-u³⁸ te u drugim arhivima i ustanovama u RH. Zato će se to i (pokušati) ponuditi na idućim stranicama, u obliku nekoliko referentnih tablica.

³⁶ HDA, HR-HDA-445, BGP, Satnija u Vinkovcima br. 9, knjiga 203 (studeni 1848. – prosinac 1850.), 17.

³⁷ Ibid.

³⁸ Detaljan i još uvijek aktualan popis nalazi se u: Josip Kolanović (gl. ur.), *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, Zagreb 2006, 68-72.

Tablica 1. Sumarni popis fondova vojnokrajiške provenijencije dostupnih za korištenje u HDA-u³⁹

Br.	Sig.	Naziv fonda	Knj.	Kut.	Dužnih m. (d/m)	Razdoblje
1	426	Ujedinjena Generalkomanda	570	122	48	1578. – 1848.
2	429	Banska Generalkomanda	100	17	8	1750. – 1823.
3	430	Slavonska Generalkomanda	-	164	23,2	1701. – 1848.
4	431	Delegirani vojni sud Zagrebačke Generalkomande	-	3	0,3	1779. – 1806.
5	432	Katastarska uprava za Slavoniju	4	8	1	1851. – 1869.
6	433	Zemaljska deputacija za Slavoniju	8	-	0,25	1737. – 1744.
7	434	C. i kr. Zapovjedništvo u Zagrebu kao zemaljska upravna oblast	370	1657	203	1871. – 1881.
8	435	Spisi o Bosanskom ustanku	-	24	2,4	1871. – 1881.
9	436	Spisi o Rakovičkoj buni	-	9	0,9	1871. – 1884.
10	437	Spisi za izlučbu Vojne krajine	18	29	3,6	1871. – 1881.
11	438	Središnje povjerenstvo u Zagrebu za izlučbu šumskih služnosti	16	2	0,5	1871. – 1881.
12	439	Lička graničarska pukovnija	29	174	18,3	1746. – 1873.
13	440	Otočka graničarska pukovnija	18	213	32,5	1752. – 1873.
14	441	Ogulska graničarska pukovnija	349	712	85,4	1751. – 1883.
15	442	Slunjska graničarska pukovnija	45	416	44,6	1763. – 1873.
16	443	Varaždinsko-krizevačka graničarska pukovnija	4	330	18	1757. – 1871.
17	444	Varaždinsko-đurđevačka graničarska pukovnija	-	151	15,1	1820. – 1869.
18	445	Brodaska graničarska pukovnija	106	755	80,5	1760. – 1873.
19	446	Gradiška graničarska pukovnija	-	164	16,4	1820. – 1869.
20	447	Petrovaradinska graničarska pukovnija	5	180	18,2	1804. – 1869.
21	448	I. Banska graničarska pukovnija	-	153	15,3	1820. – 1869.
22	449	II. Banska graničarska pukovnija	1	171	17,1	1808. – 1871.
23	450	Vojno zapovjedništvo i brigada u Zemunu	81	7	2,3	1801. – 1873.
24	451	Satnija u Babinoj Gredi	730	192	38	1778. – 1898.

³⁹ Podaci kompilirani prema: Ibid., 68-72, 75 (fond 463), 155 (fond 913).

25	452	Satnija u Kovinu	1	1	0,1	1823. – 1872.
26	453	Satnija u Sibinju	5	-	0,1	1834. – 1871.
27	454	Zapovjedništvo tvrđave Rača	-	1	0,1	1788. – 1873.
28	455	Zapovjedništvo tvrđave Slavonski Brod	-	2	0,2	1733. – 1871.
29	456	Zapovjedništvo tvrđave Stara Gradiška	20	-	0,5	1863. – 1895.
30	457	Kordunska zapovjedništva	-	1	0,1	1843. – 1879.
31	458	Pukovnijski sud Ogulin	-	73	7,3	1750. – 1873.
32	459	Pukovnijski sud Srijemska Mitrovica	-	3	0,3	1861. – 1871.
33	462	Glavna škola Vinkovci	1	-	0,1	1818. – 1858.
34	463	Vojno-operacijski spisi 1848. – 1849. bana Josipa Jelačića	19	29	3,2	1848. – 1849.
35	470	21. Pješačka divizija	33	4	0,8	1853. – 1873.
36	471	22. Pješačka divizija	32	1	0,9	1859. – 1873.
37	474	Brigada u Petrinji	13	1	0,3	1840. – 1873.
38	913	Zbirka preslika: Beč, Kriegsarchiv (Croatia et Vindica)	-	46	16	1566. – 1749.
39	1180	Generalkomanda za Hrvatsku i Slavoniju	297	105	31,7	1849. – 1869.
40	1181	Divizija u Osijeku	1	-	0,01	1850. – 1856.
41	1182	Brigada u Karlovcu	20	-	0,5	1852. – 1869.
42	1183	Pukovnijski sud Petrinja	-	5	0,5	1868. – 1871.
43	1184	Graničarska školska povjerenstva	9	-	0,2	1826. – 1868.
44	1186	Zapovjedništvo tvrđave Osijek	-	6	0,6	1814. – 1898.
45	1700	Ujedinjena Generalkomanda, represivne akcije protiv Bosanaca	-	2	0,2	1834. – 1845.
46	1701	Hrvatska i Slavonska Generalkomanda, razmještaj postrojbi protiv Bosne	-	4	0,4	1853.
47	1702	Građevinsko ravnateljstvo Vojne krajine	-	1	0,1	1861. – 1868.
48	1891	Graničarska školska satnija Bjelovar	-	1	0,1	1853. – 1860.
49	1892	Viši odgojni zavod Petrinja	-	1	0,1	1853. – 1856.
Ukupno (knjiga/kutija/dužnih metara)			2.905	5.911	757,26	

Kao što se vidi iz priloženog, riječ je o vrlo velikoj količini gradiva koja pokriva razdoblje od sredine 16. stoljeća pa sve do samog završetka procesa demilitarizacije Vojne krajine 1880-ih godina. Pri navođenju perioda upisuju se rasponi godina za koje postoji gradivo (ne razdoblje postojanja stvaratelja). Gledano u arhivskim mjerama (dužnim metrima⁴⁰), vojnokrajško gradivo čini 757 d/m (3/4 km) od sveukupno 29.000 d/m arhivskoga gradiva koje se čuva u HDA-u.⁴¹ Međutim, to nije sve.

Tablica 2. Sumarni popis fondova vojnokrajške provenijencije dostupnih za korištenje u ostalim arhivima u RH⁴²

Br.	Signatura i naziv fonda	Knj.	Kut.	Dužnih m. (d/m)	Razdoblje
A. Državni arhiv u Bjelovaru (DABJ)					
426					
Ujedinjena Generalkomanda					
570					
122					
48					
1578. – 1848.					
1	HR-DABJ-98. Varaždinsko-križevačka graničarska pukovnija	12	47	4,5	1773. – 1871.
2	HR-DABJ-99. Varaždinsko-đurđevačka graničarska pukovnija	67	22	7	1773. – 1871.
3	HR-DABJ-1. Vojni komunitet Bjelovar	49	6	2,3	1772. – 1871.
B. Državni arhiv u Sisku (DASK)					
4	HR-DASK-834. Jasenovačka kumpanija (satnija)	2	-	0,06	1858. – 1874.
C. Državni arhiv u Sisku – Sabirni arhivski centar Petrinja (DASK-SACP)					
5	HR-DASK-SCP-1. Vojni komunitet Petrinja	76	36	7,2	1777. – 1871.
D. Državni arhiv u Slavonskom Brodu (DASB)					
6	HR-DASB-86. Trnjanska satnija	1	-	0,02	1846. – 1857.
7	HR-DASB-87. Vojni komunitet Brod	770	135	64,5	1781. – 1881.
8	HR-DASB-88. C. i kr. kotarski ured Brod	-	1	0,1	1872. – 1881.
9	HR-DASB-89. C. i kr. kotarski ured u Garčinu	1	6	0,6	1872. – 1881.

⁴⁰ Dužni metar je arhivska mjera kojom se iskazuje količina arhivskoga gradiva. Jedan dužni metar sadrži 11 registratora standardne veličine (cca 9 cm) ili 10 arhivskih kutija.

⁴¹ HDA, „Istražite gradivo – što čuvamo“, <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Istrazite-gradivo/Sto-cuvamo/> (posjet 9. 1. 2019)

⁴² Podaci kompilirani prema: Kolanović, *Pregled*, 195-196 (DABJ), 600 (DASK), 636 (DASK-SACP), 658 (DASB), 688 (DASB-NG), 954 (DAZG).

10	HR-DASB-90. C. i kr. kotarski ured u Oriovcu	-	56	5,6	1872. – 1881.
E. Državni arhiv u Slavonskom Brodu – Odjel Nova Gradiška (DASB-NG)					
11	HR-DASB-NG-45. Krajiški pukovnijski sud u Novoj Gradiški	353	17	10,3	1800. – 1872.
Državni arhiv u Zagrebu (DAZG)					
12	HR-DAZG-2. Poglavarstvo vojnog komuniteta Ivanić	-	1	0,1	1793. – 1870.
Ukupno (knjiga/kutija/dužnih metara)		1.422 knjige	292	102,28	

Iz svega proizlazi kako se gradivo vojnokrajiske provenijencije u *svim* arhivima u RH čuva u obliku 4.327 knjiga i 6.203 kutije, što sveukupno iznosi 859,54 d/m. Gotovo cijeli kilometar gradiva, što je mnogo. Doduše, manja količina gradiva čuva se u nekoliko knjižnica i muzeja u RH, ali ona ne mijenja značajno predočene izračunate ukupnosti. Od knjižnica u RH, samo Nacionalna i sveučilišna knjižnica drži 4 zbirke (4 svežnja; 0,5 d/m); ostalo gradivo drže muzeji: Gradski muzej Vinkovci (1 zbirka – 1 kutija; 0,1 d/m), Muzej broskog Posavlja – Slavonski Brod (1 zbirka – 4 knjige i 3 kutije; 0,5 d/m) i već spominjani Zavičajni muzej Stjepan Gruber (1 zbirka – 1 knjiga i 1 kutija; 0,2 d/m).⁴³

5. Zaključna razmatranja

Postignuća hrvatske historiografije u istraživanjima raznih aspekata vojnokrajiske problematike u posljednjih pola stoljeća čine vrijedan korpus znanstvenih radova i monografija. Ovim ih se radom ni u kojem smislu ne želi dovesti u pitanje; činjenica je da je arhivskoga gradiva uvijek naprosto bilo previše, a profesionalnih istraživača koji bi ga mogli proučiti – premalo.

Da je izvorno gradivo bilo nedostavno istraženo, kako kvantitativno tako i kvalitativno, trn je u oku povjesničarâ (i to ne samo onih koji se bave Vojnom krajinom). Na to su ukazivali i pioniri poput Rothenberga,⁴⁴ a još uvijek ukazuju i suvremeni povjesničari u Hrvatskoj, poput prof. Drage Roksandića, uz dodatno naglašavanje potrebe za revalorizacijom već istraženih izvora iz novih istraživačkih perspektiva.⁴⁵

Ipak, kad se sve to uzme u obzir, uz činjenicu da je arhivsko gradivo vojnokrajiske provenijencije u RH danas najvećim dijelom arhivistički sređeno i opisano (znatno više nego što je to bio slučaj prije četvrt ili pola stoljeća), možemo izbjeći skretanje u negativan kritički smjer (Zašto više nije prije učinjeno?) i, umjesto toga, ustvrditi da sve spomenuto konstituira svjež, pozitivan impuls novim istraživanjima.

Iz priloženih statističkih priloga vidi se da posla „na domaćem terenu“ ne nedostaje za istraživače Vojne krajine, a iz prikaza što se može učiniti detaljnom analizom jednog

⁴³ Ibid., 1058 (NSK), 1179 (GM-Vinkovci), 1167 (MBP-Slavonski Brod), 1214 (ZMSG-Županja).

⁴⁴ Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747*, 128–129.

⁴⁵ Buczynski, „Trendovi u historiografiji“, 238; Roksandić – Jakopčić (ur.), *Zapovidi*, XI–XIII (predgovor).

izvora vojnokrajiške provenijencije proistječe da su mogućnosti svakako nebrojene, kad se razmotri količina dostupnoga gradiva. Stoga, neka ovaj rad u najboljoj maniri arhivističke struke posluži kao svojevrsno obavijesno pomagalo svim zainteresiranim za istraživanje povijesti Vojne krajine, kako u hrvatskim arhivima, muzejima i knjižnicama tako i šire.